

Kisebbségek, kisebbségpolitikák Kelet-Közép Európában

ARDAY LAJOS

A vizsgálandó térség átmeneti terület, „Köztes” (Zwischen) Európa, „The Lands Between”, a német és orosz nyelvterület között, a nyugat-európai centrum félperifériája, amely időnként kelet felé „...visszahajolva kettősarcú régió”-vá lett Szűcs Jenő szerint, a Baltikumtól az Adriáig. A 18. század végétől két alapvető problémája a modernizáció, vissza/felzárkózás Nyugat-Európához és a saját, független nemzetállam megteremtése. Ez utóbbi három fázisban (1804-1878; 1912-1923; 1990-2008?) kiteljesedni látszik, azzal a súlyos történelmi örökséggel, hogy az etnikai és államhatárok nem esnek egybe, így valamennyi államban élnek kisebb-nagyobb számban őshonos nemzeti kisebbségek, kiket akaruk ellenére szakítottak el szomszédos anyaországuktól. Az említett két, máig megoldatlan kérdés össze is kapcsolódhat: a magyar kisebbségek nagyobb arányban támogatták valamennyi szomszédos állam NATO- és EU-csatlakozását, mint a többségi társadalom, míg Ukrajnában a lakosság közel harmadát kitevő orosz nyelvűek az euro-atlanti integráció helyett a Moszkvához való (vissza)fordulás hívei.

A II. világháború alatti – részben német és olasz segítséggel végrehajtott –határváltozások területnyerések egyfelől korrigálták az 1919-es Párizsban meghúzott igazságtalan és ésszerűtlen határokat, kielégítették a revíziós és nemzetállami igényeket, mint Magyar- és Horvátország, Szlovákia, Bulgária és Albánia esetében, másfelől a diktatúrák megegyezésének következményeként elvesztették független államiságukat, vagy területük egy részét, addig ismeretlen tömeges emberi szenvedéssel és pusztítással. (Lengyelország, Csehország, Finnország, Szerbia, a balti államok). Mivel a nyugati hatalmak a háborús győzelem érdekében a térséget kiszolgáltatták a Szovjetunióknak, az 1944 és 48 közötti kommunista hatalomátvétel és az 1947-es párizsi béke nemcsak az 1937-es állapotok visszaállítását jelentette, hanem a sok esetben háborús bűnökkel megvádolt kisebbségek sokmillió-százezres nagyságrendű kiirtását, elűzését, áttelepítését, Észtországtól Albániáig. Kisebbségvédelemről nem beszélhetünk sem Keleten, sem Nyugaton: a kollektív háborús bűnösség elvéből következően eltörölték a kisebbségek kollektív/csoport-jogait, az önszerveződés lehetőségét – ez a szovjet típusú államokban beilleszkedett a politikaitársadalmi-egyházi, általában a civil szervezetek felszámolásának, az egypártrendszer kiépítésének Moszkvából vezérelt politikájába. Az egyeduralkodó párt a többségi nemzet pártja lett, sok esetben az „egyenlőbbek”, az oroszok, a szerbek, a csehek pártja. A kisebbségekre kettős elnyomás nehezedett: iskoláikat bezárták vagy államosították, intézményeiket felszámolták, egyházaikat: a római és görögkatolikust, a protestánst, a muszlimot üldözték. Az államosítás-kollektivizálás egyéni létalapuktól fosztotta meg őket; az üzemek, szövetkezetek vezető pozícióiba többségiük kerültek; a továbbtanulás, a társadalmi felemelkedés lehetőségét a „párthűség” mellett a nyelv- és identitásváltás biztosította. A kisebbségek-lakta – általában határmenti-régiókat nem fejlesztették, elvándorlásra vagy ingázásra kényszerítve az ott élőket. Később, az 1960-as évektől, a „szocialista iparfejlesztés” jegyében az addig homogén kisebbséglakta térségekbe tömegesen betelepítettek többségiüket – az ő számukra épültek a panelházas lakótelepek Tallintól Pozsonyig és Brassóig.

Az automatizmus ideológiája szerint a szocializmus építése során „automatikusan” eltűnnek az etnikai különbségek, és kialakul a szovjet, jugoszláv, csehszlovák szocialista nemzet, az uralkodó/legnépesebb nemzet nyelvével. (Ma már hihetetlen, de a 70-es években találkoztam olyan szlovénnel, aki szerint a jugoszlávok” nyelve a szerb lesz.) A kisebbségi kérdést az adott ország belügyeként kezelték. Az anyaország esetleges kísérletét, hogy fellépjen határon túli, egy másik szocialista országban élő nemzettársai érdekében, belügyekbe való beavatkozásnak tekintették, és szigorúan tiltották, mert a szovjet birodalmi egység megsértéseként értékelték. (Román-moldáv, magyar-román, magyar-szovjet, lengyel-szovjet viszonylat.) A monolit szovjet tömb fellazulása, 1956, 1968, de

különösen 1985 után térségünk csaknem minden államában a „nemzeti kommunista” elv és gyakorlat vált uralkodóvá, Ceausescu, Zsivkov, Milošević, Husák, Jaruzelski vezetésével, csupán Magyarországon és az NDK-ban élt tovább a nemzeti hagyományok tagadásának, a szovjet-hú internacionalizmusnak a szelleme. 1989-90 után a szövetségi államok – Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia – felbomlásának folyamatában az addig szőnyeg alá söpört nemzetiségi-kisebbségi kérdések újult erővel éledtek fel; Schöpflin György hasonlatával élve kiestek a jégszekrényből, ahol addig jegelték őket. A szovjet peremvidékek (Kaukázus, Közép-Ázsia) mellett jelentősebb, több százezres áldozattal járó fegyveres konfliktus csak a volt jugoszláv területeken bontakozott ki, de ott a nemzetiségi ellentéteket elfojtott történelmi sérelmek, gazdasági-civilizációs-vallási különbözőségek és ellentétek súlyosbították.

Kisebbségi szempontból az elmúlt 20 év ellentmondásokról terhes. Egyrészt élve a politikai szabadságjogokkal, a nemzeti/etnikai kisebbségek megalakíthatták pártjaikat, érdekvédelmi szervezeteiket, s a legtöbb országban parlamenti képviselőkhöz jutottak. Új életre kelhettek egyházaik, melyek teljes vertikumú oktatási rendszert működtethetnek, óvodától az egyetemig. Az anyaországok – anyagi erejüktől függően – csaknem korlátlan támogatást nyújthatnak határon túli nemzetrészeiknek. Több ország – Románia, Szerbia, Horvátország – a kettős állampolgárság megadásával erősíti a nemzeti összetartozást (s nem utolsósorban enyhíti demográfiai gondjain.) Másrészt a kisebbségek a gazdasági rendszerváltás, a (re)privatizáció veszteségei: általános jelenség, hogy – évtizedeken át elhanyagolt, alulfejlett térségekben fekvő – földjeiket tőkeerős többségi vállalkozók vásárolják fel, akár csak a tönkrement szocialista/társadalmi tulajdonban lévő (nagy)üzemeket, mezőgazdasági szövetkezeteket, s a racionális munkaszervezés, a termelékenységjövődélmezőség növelése érdekében elsősorban a kisebbségeket bocsátják el, akik körében mindenütt magasabb a munkanélküliség. Ez abból is adódik, hogy a kisebbségi alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek: feleannyi felsőfokú diplomával rendelkező van, mint a többségi körében (3-4-7-8 % az össznépességben belül).

Háború és béke egyaránt tömeges elvándorlást eredményezhet, az etnikai arányok visszafordíthatatlan megváltozását: Romániában csaknem teljesen eltűnt az egykor 800 ezres németység (erdélyi szászok, bánági svábok, besszarábiai német telepések); többségük 1990 után vándorolt ki/vissza Németországba; a (nyugat)európai civilizáció végvárait jelentő városaikba-falvaikba románok és cigányok költöztek. De a magyarok száma is félmillióval, 1,5 millióra csökkent: az anyaországban telepedtek le, vagy szétszóródtak világban, Svédországtól Kanadáig. A Vajdaságból 100 ezer horvátot és 50 ezer magyart űztek el –helyükbe negyedmillió alacsonyabb munkakultúrájú szerb és cigány/roma költözött délről. A horvátországi magyarok száma is 15 ezerre, az egykori tizedére csökkent – felszívódásuk minden (két)állami gondoskodás ellenére előre látható.

Az elvándorlásoknál is nagyobb veszélyt jelent a kisebbségek megmaradására az asszimiláció, melyek fő oka – az egyébként természetes – társadalmi felemelkedés igénye, kettős megjelenési formája pedig a vegyes házasság és a – részben ebből következő – a gyermekek többségi nyelvű óvodába, iskolába adása. Az etnikai-nyelvi szempontból vegyes házasságok aránya a szlovákiai magyarok körében 25-30%; a Vajdaságban a 70-80-as években 40; a romániai Beszterce-Naszód megyében 80; Tercesben 63%; Szlovénia magyar-és olasz-lakta körzeteiben csaknem 100%-os. A vegyes házasság tömegessé válása jellemző a szórványban élőkre és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőkre, Finnországtól Romániáig. Az ilyenből származó gyerekek 85-90%-át többségi nyelvű iskolába adják; így bennük a többségi nemzethez tartozás tudata alakul ki, miáltal elvesznek a kisebbség számára. Az identitástudat meggyengülését, az önfeladásra való hajlandóságot mutatja, hogy a legszekularizáltabb, nemzetiségét-vallását egyaránt feladó szlovákiai magyaroknak csupán 40%-a ragaszkodik magyarságához, 35%-uk átmeneti állapotban van, 25%-uk pedig már a többségi szlovák nemzethez tartozón érzi magát – ez az alapvető oka a Magyar Koalíció Pártja parlamentből való kiesésének, a magyar-szlovák, magát regionális pártként hirdető Híd-Most győzelmének. S hogy ez általános tendencia, mutatja, hogy az ukrainai 144 ezres lengyel közösségből 18 ezren vallják anyanyelvüknek a lengyel; a fehéroroszoknál ez az arány 275:55 ezer. A nemzeti identitás és nyelvhasználat – kissé az írhez hasonló – viszonyát mutatja, hogy közel 7 millió ukrán nemzetiségű oroszul beszél. (S ehhez jön még a keverék, korcs orosz-ukrán „szurzsuk” nyelvet beszélők még népesebb tábora.)

A kisebbségi nyelvhasználatot az alkotmányok általában biztosítják, ám azt csaknem minden esetben törvényekkel, kormányrendeletekkel korlátozzák. Az Osztrák-Magyar Monarchia-beli szabályozás él tovább Szlovákiában, Romániában, amely szerint azokon a településeken, ahol a kisebbségek aránya meghaladja a 20%-ot, nyelvüket a közigazgatásban második hivatalos nyelvként használhatják. Az

Európa Tanács legutóbbi ajánlása ezt a határt 10%-ra csökkentené, s ezzel egyetért a kisebbségi ügyekért felelős szlovák kormánytag is.

A tömbben, vagy az anyaországgal határos sávban élő kisebbségeknek jobb esélyük van a túlélésre, mint az ún. szórványban, szétszórva élőknek. Nemzetiségi/vallási szórvány az a régió vagy település, ahol az egykor többséget alkotó, őshonos népesség kisebbségbe került. A határt általában 10%-ra teszik, de fontosabb meghatározó az intézményrendszer hiánya, tehát, ahol nincs anyanyelvi közigazgatás, iskola, lelki és testi gondoskodás, kulturális tevékenység. Magyar szempontból *szórvány terület* a Mezőség, Dél-Erdély, Szlavónia, a Drávaköz, s rohamosan azzá válik az Ormánság, magyar-orvát tekintetben Északnyugat-Bácska és a Szerémség. A diaszpóra viszont nem szórvány, mert az ott élők önként vállalták a kisebbségi sorsot, migrációval; így csehországi, ausztriai és nyugat-európai, tengeren túli magyar diaszpóráról beszélünk, de a felső-örségek szórványban élnek.

Horvátországban és Szlovéniában az őshonos nemzeti kisebbségek (magyarok, olaszok) alkotmányban rögzített, garantált parlamenti képvisellel rendelkeznek; más országokban (baltiak, Lengyelország, Szlovákia, Szerbia, Bulgária) számarányuknak megfelelő képviselőt küldenek a törvényhozásba. Lettországból orosz, Szlovákiából és Romániából magyar képviselők is bekerültek a strasbourgi parlamentbe. Finnországban a svéd, Romániában a magyar, Makedóniában az albán kisebbség pártja a kormánykoalíció tagja; korábban, a NATO-EU-csatlakozás időszakában a szlovákiai MKP és a szerbiai VMSZ is miniszteri tárcához jutott, bizonyítandó a kormányzatok demokratikus, „eurokonform” jellegét. Magyarországon 1993 óta kulturális autonómiát biztosító országos és helyi kisebbségi önkormányzatok működnek, ám jogos támadások érik a parlamenti képviselő hiánya miatt – szakértői vélemények szerint ez csak kétkamarás országgyűléssel oldható meg. Bosznia-Hercegovina – nemzetközi irányítással – a három „entitás”, a bosnyák-muzulmán, a szerb és a horvát szövetségi államaként (nem) működik. Csehország, Ausztria és Görögország csaknem homogén nemzetállamként nem biztosít etnikai kisebbségi képviseletet.

Milyen intézményi keretek szükségesek a nyelvi-etnikai kisebbségek túléléséhez? A magyarhoz hasonló, kulturális autonómiát biztosító önkormányzati rendszer működik Horvátországban és Szlovéniában. A történelmi gyökerekkel rendelkező vajdasági területi autonómián belül a kisebbségek (magyar, horvát-bunyevác, szlovák, román, cigány-roma stb.) Nemzeti Tanácsai hatáskörébe került jelentős állami feladatok ellátása, így az anyanyelvi oktatás, művelődés, tájékoztatás és nyelvhasználat intézményrendszerének működtetése.

Nyugat- és kelet-európai példák egyaránt azt bizonyítják, hogy a valóban hatékony, identitás-és nyelvőrző intézményi forma a területi autonómia, amely devolution, tehát hatalom-megosztás vagy lebontás útján létrejövő home rule, széleskörű felhatalmazással működő öngazgatás-önkormányzat, self-rule vagy self-governance. Nincs egységes, minden államra és kisebbségre alkalmazható megoldás; a hatáskörök/kompetenciák tekintetében is lehetnek eltérések: így például Dél-Tirolban az adók 95%-a helyben marad, a rendőrség-katonaság központi irányítású és olasz nyelvű; ezzel szemben Katalóniában (és Baszkföldön) a rendőrség a helyi autonómia-szervek alá tartozik és regionális nyelvű, míg az adók túlnyomó része a központi, spanyol államkasszába folyik be. Az autonómiák, az *etnoregionális önkormányzatok* kompromisszumnak tekinthetők: mind a többségi nemzet, mind a kisebbség lemond az önrendelkezés teljes végrehajtásáról, tehát egyfelől az erőszakkal „homogenizált” nemzetállam megteremtéséről, másfelől az anyaországhoz való csatlakozásról, vagy önálló állam alapításáról. Így a területi-közigazgatási-nyelvi-kulturális autonómia nem az elszakadás első, hanem az egyéni és a kollektív kisebbségi jogok érvényesítésének utolsó, betetőző lépcsőfoka.

Ne legyenek illúzióink: térségünkben hiányoznak azok a feltételek, amelyek lehetővé tennék a gyakorlatban bevált autonómiák sikeres működését. S itt nem is az Åland-szigetek szigetjellegére és demilitarizált státusára gondolunk, hanem a közös történelmi és vallási háttérre, a bizalom kialakulására a többség és a kisebbség között, a kisebbség egységes politikai fellépésére, képviseletére, pártjára, az anyaország nemzetközileg is elismert védhatalmi (Schutzmacht) státusára (Ausztria), a kisebbség társ- és államalkotó nemzet voltára, mint a katalánok, skótok, svédek. De tőlünk keletre is találunk például szolgáló autonómiát, a gagautz – igaz, kialakításához két nagy állam támogatása kellett, Orosz- és Törökországgé, s az, hogy csak másodlagos problémát jelent a központi, moldovai kormány számára Transznisztria mellett.

Általános volt a remény és az elvárás, hogy az Európai Unió és a schengeni határokon belül a nemzeti kisebbségek kérdése is magától, automatikusan megoldódik. Csalódnunk kellett, mert az Uniót ténylegesen uraló nagy államok, elsősorban Franciaország, nem tudnak, vagy nem akarnak különbséget

tenni őshonos-nemzeti és a bevándorolt, „látható” kisebbségek között. Azért nincs egységes, államok fölötti kisebbségvédelmi szabályozás, mert az észt- és lettországi oroszok, a szlovákiai és romániai magyarok, a bulgáriai és görögországi törökök jogai kiterjeszhetőek lennének a nyugat-európai, túlnyomórészt muzulmán bevándorlóakra. Ezt elkerülendő, kimondatlanul beolvadásra, csendes halálra ítélik Kelet-Közép-Európa nemzeti kisebbségeit. Ahogyan 1925-ben egy Foreign Office-tanulmány megfogalmazta a kívánatos célt: „...Magyarországot rá lehet venni, hogy megváltoztathatatlannak lássa a trianoni határokat, s ahogy az idő halad, az elveszett területeken élő magyarok egyre inkább beolvadnak majd a befogadó állam nemzetiségébe.” 2009 februárjában az Európai Parlament kisebbségekkel foglalkozó vitájában a Bizottság igazságügyi együttműködésért felelős alelnöke (a francia) Jacques Barrot kijelentette: „A nemzeti kisebbségi csoportok védelme nem tartozik az Unió hatáskörébe, ahogyan az alapjogi ügynökségébe sem; ... az etnikai megközelítés. Kontraproduktív.”

Az egyetlen kivétel a 2007-es bővítés után a legnagyobb európai kisebbséggé vált, 8-9 milliós *cigányság*. Egy szaktanulmány szerzője szerint „...etnikai csoportból nem területhez kötött európai nemzetté (!) váltak. ...A *romák* minden más népességnél inkább méltók össz-európai figyelemre és aggodalomra.” A kettős mérce a nemzeti kisebbségi és cigány-kérdés brüsszeli kezelésében Barrot nyilatkozatából is kiderül: „...A romák helyzete lesújtó, integrációjuk az Unió és a Bizottság prioritása.” (Ugyanakkor) ...nincs meg a jogalapunk a kisebbségek védelmének megszervezésére. Ez az ügy a tagállamok kompetenciájába tartozik.” Ebből következően az EU-nak nincs kisebbségvédelmi politikája, intézményi rendszere. Kisebbségvédelemmel az EBESZ, az Európa Tanács és a FÜEN konferenciái és dokumentumai foglalkoznak, de az ott megfogalmazottak csupán ajánlások, melyek figyelembe nem vétele, vagy megsértése semmilyen büntető következménnyel nem jár, tagország esetében pedig semmilyen lehetőség nincs vizsgálatra vagy panaszok benyújtására.

Adatok, problémák országokként

Észt- és Lettország 30-45%-os orosznyelvű (orosz, ukrán, fehérorosz) népességének nagyobbik része az 1944-1990 közötti szovjet uralom idején betelepített szakmunkásértelmiségi-katonatiszti város lakó réteghez tartozik; sokuk máig is „hontalan”, mivel nem tudnak vagy nem akarnak megfelelni az állampolgársági törvénynek, melynek szigorát Brüsszel nyomására enyhítették. Nyelvtudásuknak, „kapcsolati tőkájük”-nek köszönhetően összekötő szerepet játszhatnak országaik, az EU és Oroszország között; jobb körülmények között élnek, mint oroszországi honfitársaik, így nem kívánnak oda át- vagy visszaköltözni. Sajátos problémát jelent, hogy a két főváros lakóinak többsége (Riga) vagy közel fele (Tallinn) orosznyelvű.

Litvánia lakosságának 10%-a orosz nyelvű, 7%-a lengyel. Az utóbbiak a két állam közötti feszültség forrásai, mivel a főváros, Vilnius/Wilno lengyel-zsidó népességével 1939-ig Lengyelországhoz tartozott; lakosságának 20%-a máig lengyel, s környéke is lengyel többségű. Míg a két északi államban az oroszok jelentik a biztonsági kockázatot, Litvániában azt a lengyelekben látják.

A közel 40 milliós *Lengyelországban* az ukránok-fehéroroszkok száma néhány százezer, a németeké milliós nagyságrendű. Többségük az évszázadok óta kevert népességű, ingadozó identitású Sziléziában él. Az alapszerződés mintájául szolgáló német-lengyel (1991) a lengyelországi német kisebbség, s a lengyel származású német állampolgárok helyzetét kívánta rendezni.

Csehország közel homogén nemzetállamnak tekinthető, mivel a 400 ezres, áttelepült szlovák népesség a teljes önfeladás és önként beolvadás állapotában van. A néhány tízezres lengyel és német kisebbség, valamint az erejét veszített regionális morva identitás egyre inkább a múlt emléke csupán. Az igazi problémát a Szlovákiából – tömegesen a szétválás éveiben – áttelepült 200 ezres cigány/roma népesség jelenti, kiknek körében – itt és a később tárgyalandó országokban egyaránt – magas a munkanélküliség és a bűnözés, többségük szociális segélyből, sok gyerek után járó családi pótlékból él, városzéli nyomortelepeken vagy lepusztult panelházakban. Életmódjuk alapvetően különbözik a többségi társadalométól, és ez a mindennapos konfliktusok forrása. Ősi erkölcsi normáikhoz ragaszkodva – a nyugat-európai színes/muzulmán bevándorlókhoz hasonlóan – nem tudnak/nem akarnak integrálódni, az egyre növekvő állami/uniói támogatások, felzárkóztatási programok ellenére. Megoldást –amerikai mintára – a tanulás, a munkaerőpiacon használható (szak)képesítés megszerzése, munkahely-teremtés, és egy – húzóerőt, példát jelentő – roma középosztály kialakulása jelenthet.

Szlovákia lakosságának 20%-a nem szlovák. Felerészt magyarok, a másik – növekvő számú és

arányú – 8-10% roma (1997 óta tilos a cigány megjelölés használata) Az utóbbiak életmódja, egészségügyi helyzete (hepatitisz, vérhas) állandó konfliktus-forrás. Egyes helyeken – mint korábban Csehországban - a szomszédságukban élők fal építésével (legutóbb Nagymihályon/Mihalovce) próbálják védeni tulajdonukat és egészségüket, kiváltva az emberjogi aktivisták és uniós tisztségviselők heves tiltakozását. A Szlovák Nemzeti Párt annak ellenére a magyarokban látja a Szlovákiát fenyegető biztonsági kockázatot, hogy a magyar többségű déli országrészben élő szlovákok 85%-a jónak, konfliktusmentesnek értékeli helyzetét, és a nyelvhatáron fekvő városok szlovák többségűvé váltak, megbontva ezzel a Pozsonytól Ungvárig húzódó magyar etnikai sávot.

A *magyarországi* nemzeti kisebbségek kétnyelvűek, s mivel nemzetállamuk (német, román, szerb, horvát, szlovén, szlovák) kialakulása előtt kerültek őseik mai településterületükre, Magyarországot tekintették és tekintik hazájuknak. Életkörülményeik, vallásuk megegyezik a magyarságéval (a németek még jobb gazdasági- társadalmi helyzetben vannak), s ez erősíti körökben az asszimilációt, ami az 1946-48 közötti ki-és áttelepítésekkel, a „jugoszlávok” üldözésével gyorsult fel. Az 1993-as törvényben rögzített többi népcsoport (lengyelek, görögök, bolgárok stb.) létszáma és jelentősége elhanyagolható.

A nehézséget itt is a 600 ezret meghaladó cigányság jelenti, de ez elsősorban szociális, és nem etnikai-nyelvi probléma. Ezt bizonyítja az a tény, hogy - a szomszédos országok roma népességétől eltérően – a magyarországiak 75-80%-a csak magyarul beszél.

A németek és zsidók eltűnésével az egyedüli jelentős *romániai* kisebbség a magyar maradt. Évszázados államszervezési, kulturális-vallási hagyományaik, teljes társadalmuk birtokában bennük a legerősebb a magyar nemzettudat. A másfél millióból mintegy 600 ezren élnek egy tömbben az ország közepén, így esélyük van arra, hogy a székelyföldi etnorégió (vissza)nyerjen egyfajta területi-gazdasági autonómiát.

Jugoszlávia felbomlásával a *szerbek* egy jelentős része elvesztette korábbi uralkodó szerepét, kisebbséggé vált, vagy Szerbiába menekült. Az a – történelemből már ismert – helyzet állt elő, hogy a szerbek három államban élnek: a boszniai Szerb Köztársaságban, Montenegró/Crna Gorában és Szerbiában, de jelentős szerb kisebbséggel rendelkezik Horvátország és Koszovó is - ez utóbbit Szerbia és néhány nemzeti konfliktussal küzdő állam máig sem hajlandó elismerni. A „maradék” Szerbia távolról sem homogén nemzetállam: a vajdasági-timoki néhány tízezres román/vlah, a horvát, szlovák népcsoport mellett a 8 milliós államban 300-300 ezer magyar és szandzsáki muzulmán, 100 ezer albán alkot számottevő nemzeti kisebbséget, kikhez járul 400 ezer roma.

Horvátország korábban 400 ezret meghaladó szerb népessége harmadára-negyedére csökkent a háborús cselekmények hatására. A pontos szám azért nehezen meghatározható, mert igen nagy a kettős állampolgár-kétlakiak száma – sok nyugdíjas csak járandóságát felvenni utazik vissza eredeti lakhelyére, különben Szerbiában él családotól. A volt Jugoszlávia nemzetiségei közül az ott élő bosnyák-muzulmánokkal és az albánokkal jó a viszony. Az előbbieik számára már a II. világháború idején mecset épült Zágrábban.

A 8 millió alá csökkent *Bulgária* milliós nagyságrendű és növekvő számú muzulmán népességgel rendelkezik (etnikai törökök, bolgáruul beszélő pomákok, cigányok). Ez utóbbiak számát – kik között görögkeletiek is vannak – 800 ezerre teszik.

Az önálló nyelvűvé és tudatúvá vált *makedónok* államának harmada albán, kik egyre inkább államalkotó társnemzetté válnak. Jelentős számú és arányú a cigányság is (200 ezer, 10%), amely parlamenti képvisellel rendelkezik. Nemzetközi viszonylatban a legtöbb nehézséget a Görögország által gerjesztett konfliktus jelenti (név, zászló, címer) – ezért nem vehették fel pl. a „szkopjei” Makedóniát a NATO-ba.